

Вінцовський Т. С.

**ВІДНОВЛЕННЯ «ПРОСВІТ» В ОДЕСІ ТА ПОВІТІ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 - 1921 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ)**

У грудні 2005 р. в Одесі відзначили 100-літній ювілей з часу створення місцевого товариства «Просвіта», яка була найчисельнішою з тих, які існували на теренах Російської імперії. За результатами дослідницьких студій було видано збірку наукових праць, де пошуковці аналізували діяльність організації не лише на початку ХХ ст., але й у роки Другої світової війни ш- Сказане значною мірою стосується й інших видань, у котрих просвітянська робота в межах окреслених хронологічних рамок не отримала достатньої уваги [2, 3].

Період Української національної революції 1917 — 1921 рр. в історії організації репрезентував одеський історик Е. Петровський, котрий зосередив увагу передусім на наслідках її функціонування, які супроводжувалися трагічними катаклізмами [4], адже радянська влада випробовувала методи терору у боротьбі проти потенційно нелояльних груп населення вже на межі 1910 — 1920-х рр.

Оскільки робота вищезазначеного автора виконувалася здебільшого на матеріалах архіву СБУ, то у даній розвідці ставимо за мету проаналізувати роль «Просвіти» у громадсько-політичному й культурно-освітньому житті міста та повіту на основі періодичної преси, яка доповнює існуючі прогалини, а опубліковані нами тези лише визначили матричну схему дослідницької мети [5]. Задля її комплексної реалізації слід виконати наступні завдання: з'ясувати рівень репрезентативності джерел, виявити головні тенденції в організаційних заходах просвітян, встановити найважливіші факти у роботі організації.

Джерельна база з зазначеної тематики представлена місцевою періодичною пресою, зокрема часописами «Українське слово», «Рідний курінь», «Вільне життя», «Молодая Україна», «Нові шляхи» та «Боротьба». Вони видавалися різноманітними громадськими організаціями та партіями, здебільшого лівого ідеологічного спектру, а газета «Вільне життя» була офіційним рупором одеських просвітян. На сторінках видань знаходимо інформацію, яка у загальних рисах допомагає реконструювати особливості діяльності просвітян, хоча в багатьох випадках вона має безособовий характер, тому дещо ускладнює процес повноцінного відновлення керівного складу товариств.

У перших працях з окресленої теми автори стверджували, що відновлення «Просвіти» у причорноморському місті припало на 8 січня 1918 р. і зазначали, що на урочистостях в приміщенні Англійського клубу було обрано правління та інші керівні органи інституції. Зокрема, Рада «Просвіти» мала складатися з 5 осіб (голова, заступники, писар, скарбник), а також 3-х кандидатів, обраних на 3 роки. Серед тактичних завдань, котрі стояли перед відновленою організацією, історики виділяли відкриття книгозбірень, читалень, книгарень, проведення публічних читань і лекцій, національних свят, книговидавництво тощо [2, с. 41]. Втім наявні документи дозволяють скоригувати час відновлення просвітянського життя в регіоні та його структурні інтерполяції. Так, офіційний часопис Українського керівничого комітету (далі — УКК) вже у своєму першому номері від 23 березня 1917р. помістив статтю Сергія Янчуренка з промовистою назвою «Відчиняймо «Просвіти!» у якій автор закликав у кожному місті та селі Херсонської губернії засновувати філії одеської «Просвіти», яка своїм прихильникам допоможе коштами, книгами та порадами [6, с. 10]. Оприлюднений факт дає підстави вважати, що реанімація «Просвіти» в Одесі могла розпочатися у проміжку часу між 4 та 20 — 21 березням, коли у місті було засновано УКК і проведено два загальноміських українських віче. Наступний номер альманаху підтверджує висунуті здогадки, оскільки у ньому повідомлялося, що 25 березня на засіданні УКК при обговоренні кандидатів у члени селянської спілки при раді робітничих депутатів і представників армії й флоту ухвалили делегувати туди від товариства «Просвіта» М. Гордієвського [7, с. 10].

Натомість вищезазначений часопис, регулярно висвітлюючи просвітянське життя в причорноморському місті, значно прискіпливіше ставився до появи окремих філій загальноміської «Просвіти». Одна з перших була заснована 22 квітня на загальних зборах залізничників станції Одеса-Товарна під керівництвом Куца. До свого осередку залізничники планували запросити також представників інтелігенції, а до ради «Просвіти» робітників - залізничників увійшли, окрім головуючого, Соколан, Шкуренко, Діденко, Мирон Лопарюн, Головка, Лопарюн, Лиманенко, Дубовицький, Машталір, Кравченко. Ревізійну комісію сформував Литвиненко, Тростинський, Мелашенко, Бабій-Прокоф'єв [8, с. 14].

Дещо згодом, 7 червня, відбулося загальне зібрання членів товариства «Просвіта» торгівельних службовців. Редколегія «Українського слова» розмісти на шпальтах видання протокол заходу, з якого видно, що просвітяни зібралися у приміщенні книгозбірні товариства Д. П. Котляревського (вул. Троїцька, 54), яке протягом наступних місяців стало осідком для даної філії загальноміської «Просвіти». Доволі мало чисельні збори (усього 25 осіб) за участі В. Чехівського заслухали вступне слово Ф. Ф. Бублаєва, який повідомив колег, що «Рада Просвіти-матери» заявила принципову згоду на прийняття їхньої організації до себе як окремої філії. Відразу відбулися вибори тимчасової ради товариства, яка мала наступний вигляд: О. Ф. Фисак (19 голосів) — голова, І. О. Різниченко (19) — заступник голови, Ф. Ф. Бублай (18) — бібліотекар, К. П. Лисенко (17) — скарбник, П. Г. Карабут (17) — секретар, С. Т. Довгий (16), С. К. Пашук (15). Кандидатами до ради стали П. М. Сиротенко (17), М. І. Громолюк (14), Н. П. Костенко (12), членами ревізійної комісії — О. М. Павленко (15), Кобзаренко-Кобзарев (14), І. О. Бережний (12), а кандидатами до комісії — О. Н. Кузнецов (15), П. П. Пащенко (12) [9, с. 10; 12, с. 13].

Створення «Просвіти» торгівельних службовців саме 7 червня варто прив'язати до більш масштабного форуму, який мав завершити перманентний відновлювальний процес одеської «Просвіти», котрий розтягнувся до літа 1917 р., оскільки 12 червня відбулися збори, названі дописувачем установчими. Часопис відзначив, що на них прибули понад 200 осіб, здебільшого робітники, як можна припустити, делегати від вже зорганізованих залізничників, солдати та інтелігенція, зокрема, В. Мурський, В. Чехівський, П. Клепацький. Присутні обрали раду та представників до УКК, але їхні прізвища у номері не оприлюднювалися [10, с. 11].

Вочевидь на вказаному зібранні не вдалося узгодити усі питання, оскільки на 18 червня знову скликалися загальні збори «Просвіти» в Одесі, котрі мали відбутися в «Українському саді» (вул. Софіївська, 5) [11, с. 12; 10, с. 4]. На них ймовірно зібралися активісти просвітянського руху, котрі не лише постійно мешкали у місті, але й мігранти з західного регіону України. Адже незабаром «Українське слово» констатувало наявність у місті товариства «Просвіта» чисельністю понад 120 осіб на чолі з греко-католицьким священиком

І. Кливаком [12, с. 13]. Вказана цифра видається дещо заниженою, зважаючи на оприлюднене раніше число симпатиків товариства, і даними лише по одній з філій. Станом на вересень 1917 р. «Просвіта» торгівельних службовців заявляла про 70 осіб у власних лавах [12, с. 13], тому дане питання потребує подальшого з'ясування за допомогою документальних джерел.

Важливість відновлення просвітянських організацій підтвердив 1-й Херсонський губернський національний з'їзд, що проходив в Одесі 28 червня — 1 липня 1917 р. Одним з найбільш полемічних питань у ході дискусій стала проблема здійснення просвітницької роботи. Не дивно, що 30 червня український есдек З. Висоцький, подавши проект організації Херсонської української губернської ради, виділив з-поміж її майбутніх функцій положення про просвітянську діяльність [9, с. 11 — 12; 12, с. 10].

У 1917 р. просвітянське життя отримало подальші імпульси для розвитку і на теренах Одеського повіту. Щоправда нам вдалося відшукати лише один подібний факт, котрий мав місце у перший рік революції. У листопаді в селі Аджияськ (тепер Рибаківка) Тузлівської волості був заснований осередок «Просвіти», який організував вчитель Вичайко. Останній очолив товариство, заступником обрали Н. Пастерначенка, писарем Сігая, а членами правління — Щербака, Коржа, Молошого і Головка. Заданими дописувача їхня «Просвіта» перебувала під виразним впливом українських есдеків й одним з завдань стало зняти з очей населення полуду, що «вони не малороси, а українці — вільні від всякого опікунства, вільні від посіпак, та катів російських, які були за старого Уряду» [13, 25 грудня].

Варто зауважити, що просвітянське життя поширювалося також на інші адміністративні одиниці неподалік Одеси, з якою підтримували контакти місцеві активісти. 27 грудня 1917 р. на засіданні міської думи Березівки (Ананьївський повіт) виступив просвітянин, котрий доповідав про здійснені заходи задля безпеки міста й околиць в умовах поширення анархії. Цю функцію «Просвіта» мала реалізувати за допомогою власного підрозділу, який іменований «Комісія ради «Просвіти» «Варта республіканська», та Одеської української військової ради (далі — ОУВР), котра виділила колегам гайдамацький загін під керівництвом хорунжого Шмідька. Гайдамаки мали охороняти державні та громадські інституції, життя й майно громадян, боротися зі спекуляцією, а дума мала їх підтримати шляхом фінансування [14, спр. 134, арк. 1, 18].

Протягом 1918 — 1919 рр. просвітянський рух в Одесі розгортався швидкими темпами і охопив різні верстви населення. Найбільшу активність проявляли Товариство «Соціалістична Просвіта», яка перебувала під впливом насамперед УСДРП і розташовувалася на вулиці Ніжинській, 65 [15, 6 июня] та «Просвіта» робітників-залізничників (вул. ^лютого, тепер Б. Хмельницького, 53). Остання об'єднувала мешканців району Молдаванка і надавала своє приміщення для проведення курсів українознавства [15, 4 июня].

Товариство «Соціалістична Просвіта» зорганізувалося 28 березня 1918 р. після відновлення юрисдикції уряду УНР на теренах Херсонської губернії, про що повідомляла газета «Вільне життя». У першому номері видання йшлося про спільне засідання одеських комітетів УСДРП і УПСР, що відбулося під головуванням еседека Е. Темницького, і на якому в порядку денному стояло питання про головні напрямки роботи партійних осередків, де перше місце відвели саме «Просвіті». Доповідачем з проблеми виступив голова комітету УСДРП В. Чехівський, котрий наголосив на необхідність організувати просвітянську роботу, позаяк «темрява народна робить величезну біду самому ж народові і задля того, щоб росла УНР необхідно нести в нарід саму широку освіту». Головою організації став доповідач, писарем Матяшин, скарбником Маржановський [16, 31 березня]. Згодом, після від'їзду В. Чехівського до Києва її очолив Е. Темницький [17, 30 июля].

Як констатувалося вище у порівнянні з першим періодом свого існування (1905 — 1909рр.) однією з особливостей товариства стало поширення районних та професійних просвітянських осередків. Окрім вищезазначених, не пізніше початку весни 1919 р., у місті виникли також слобідська «Просвіта», пересипська «Просвіта», поштово-телеграфна «Просвіта», «Просвіта» Олександрівського цукроварного заводу. Наявні джерела не дають змоги зробити ригористичний висновок про їхнє об'єднання в межах загальноміської структури і підпорядкування єдиному правлінню на правах філій як це відбувалося у перший рік революції. Втім у пресі повідомлялося, що вони діяли автономно, без тісних контактів з подібними організаціями на інших теренах України й між собою, тому «ледь животіють, бо не об'єднуються в єдине ціле» [18, 19 березня, 23 березня, 25 березня].

У пріоритетах очільників зазначених інституцій було поширення друкованого слова, яке мало реалізуватися не лише шляхом видавництва газет, але й залучення населення до читання книг. Задля цього при «Просвіті» Олександрівського цукроварного заводу (голова Хоменко) 7 липня 1918 р. організувалася бібліотека й аматорський театральний гурток на чолі з К. Кропивницьким. А на їхньому відкритті виступив колишній голова ОУВР І. Луценко [16, 9 липня].

Пересипська «Просвіта» була урочисто відкрита 15 березня 1919 р. і отримала офіційну назву «Просвіта ім. Е. Темницького» на честь померлого влітку 1918 р. її керівника. В урочистостях взяв участь К. Сіренко (УСДРП), а присутні заспівали «Ще не вмерла Україна» [18, 22 березня]. Пересипські просвітяни активно співпрацювали з педагогічним колективом 1-ї української початкової школи імені М. Туган-Барановського, тому

майже відразу при посталій інституції відкрився дитячий садок, розрахований на 40 дітей робітників [18, 27 березня]. Навесні 1919 р. при 1-й українській державній гімназії імені І. Франка діяло культурно-просвітницьке «Товариство імені М. Драгоманова», яке найімовірніше створив ще восени 1918 р. боротьбист А. Миколюкі до котрого входили учні навчального закладу [19, с. 246; 20, 15 травня, 23 травня].

22 червня 1919 р. в приміщенні школи імені І. Стешенка (Градоначальницька, 20) відбулися установчі збори ще однієї «Просвіти», на які запрошувалися в обов'язковому порядку усі члени української громади Одеси [20, 22 червня]. Її президія розташовувалася в будинку «Української хати» (Княжеська, 30) [20, 3 липня]. Ще один осередок «Просвіти» у 1919 р. виник в школі на вул. Болгарській, 63 [20, 7 червня], а у 1920 р. також діяла 1-а Українська кооперативна «Просвіта» імені Т. Шевченка [21, 9 квітня].

Газетні матеріали не надто репрезентативні щодо безпосередньої роботи просвітян. Окрім вищезазначених заходів, вони сприяли проведенню курсів з українознавства, брали участь у зборах представників культурно-просвітніх організацій Одеси в травні 1919р. [20, 23 травня] й підготовці шевченківського свята у березні 1920р. [21, 4 березня]. Попри сказане, на основі споминів одного з учасників революційних процесів в Одесі М. Костирка можна припустити, що результативність в діяльності організаційно розпорощених «Просвіт» виявилася доволі високою, оскільки у 1920 р. під час проведення шевченківських днів найбільш активними сподвижниками ідеї поширення національних традицій в Одесі стали ті соціальні категорії суспільства, котрі співпадають з розповсюдженням мережі «Просвіт». Йдеться про службовців пошти і телеграфу, вагонно-будівельних та парово-ремонтних залізничних майстерень, інших працівників залізниці, вчителів, студентів, учнів середніх шкіл та кооператорів [22, с. 104].

Таким чином, одеська періодика частково проливає світло на організаційні аспекти в діяльності одеської «Просвіти», дає можливість простежити загальну лінію хронології подій в розгортанні просвітянського руху і їхньої участі в житті української громади міста. Відновлення просвітянського життя в Одесі та повіті припало на першу половину 1917 р. й значною мірою було пов'язано з трьома групами осіб — членами УКК, залізничниками та біженцями з Галичини, котрі в умовах пристосування до тимчасового осідку були змушені самостійно турбуватися про власні культурницькі потреби. Наявні джерела не дають можливості дати однозначну відповідь на запитання про існування єдиної загальноміської «Просвіти», вона радше діяла за принципом районного та професійного розпорощення, хоча в окремих випадках збиралися на спільні заходи. Попри організаційні ускладнення та політичні умови робота просвітян отримала високий рівень результативності, який проявився у формуванні значної кількості активістів, котрі відстоювали культурницько-національні інтереси в Одесі та її околицях.

Бібліографія

1. «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»): Матеріали науково-практичної конференції. Одеса, 25 — 26 листопада 2005 р. — Одеса: Друк, 2006. - 240 с.
2. Ярещенко О. Т. Одеська «Просвіта»: історія, сучасність. Історико-популярний нарис (До 130-річчя Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка) / О. Т. Ярещенко. — Одеса : Маяк, 1998. — 109 с.
3. «Просвіта»: історія та сучасність: (1868 — 1998) / Упоряд. В. Герман; Всеукраїнське тов. «Просвіта» ім. Т. Шевченка. — К.: Просвіта, 1998. — 486 с.

4. Петровський Е. П. Одеська «Просвіта» в 1918 — 1920 роках (за матеріалами архіву УСБУ в Одеській області) / Е. П. Петровський // Записки історичного факультету. Випуск 17. — Одеса : Астропринт, 2006. — С. 374 — 382.
5. Вінцовський Т. Одеська «Просвіта» у період української національної революції 1917 — 1921 рр. (за матеріалами преси) / Тарас Вінцовський // Кочубіїв — Хаджибей — Одеса: матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 600-річчю міста, 28 — 29 травня 2015 р. / Редкол.: Г. І. Гончарук (гол. ред.); М. С. Кучерук (відп. секр.); Т. Г. Гончарук [таін.]. — Одеса : Політехперіодика, 2015. — С. 22 — 25.
6. Українське слово. — 1917. — №1. — 16 с.
7. Українське слово. — 1917. — №2. — 16 с.
8. Українське слово. — 1917. — № 4. — 16 с.
9. Українське слово. — 1917. — № 10. — 16 с.
10. Українське слово. — 1917. — № 7. — 16 с.
11. Українське слово. — 1917. — № 6. — 16 с.
12. Українське слово. — 1917. — № 11. — 16 с.
13. Рідний курінь. — 1917.
14. Державний архів Одеської області, ф. 4, оп. 4.
15. Молодая Украина. — 1918.
16. Вільне життя. — 1918.
17. Одесская мысль. — 1918.
18. Нові шляхи. — 1919.
19. Смирнов В. А. Реквием XX в. В 5-ти томах. Ч. 3. / В. А. Смирнов — Одесса : Астропринт, 2005. — 879 с.
20. Боротьба (Орган губернського комітету УПСР (комуністів) Херсонщини). — 1919.
21. Боротьба (Орган губернського комітету УПСР (комуністів) Херсонщини). — 1920.
22. Костирко М. Згадки про ієромонаха отця Микиту / Микола Костирко // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. — Лондон, 1967. — Кн. 1 (226).

Винцовский Т. С.

**возобновление «Просвितы» в Одессе и уезде
в период Украинской национальной революции 1917 -1921 гг. (по материалам прессы)**

В статье на основе анализа материалов периодической печати исследуются проблемы восстановления деятельности «Просвиты» в Одессе и уезде. Утверждается, что указанный процесс начался в первой половине 1917 г. усилиями как местных активистов, таки беженцев из Галичины. Реконструируются имена части руководителей обществ, их вклад в общественно-политическую жизнь региона.

Vintskovskyi T. S.

**Renewal of «Prosvita» in Odesa and Odesa uyezd (district) during the Ukrainian national
revolution of 1917 -1921 (based on press materials)**

The analysis of materials of periodical press on the problems of restoration of activity of «Prosvita» in Odesa and Odesa uyezd (district) are investigated in the article. It is claimed that the above mentioned process began in the first half of 1917 through efforts of both local activists, and refugees from Galicia. Names of part of heads of societies, their contribution to political life of the region are reconstructed.